

Uvjerenja o kolektivnoj viktimizaciji kao prediktori stavova prema izbjeglicama

Leskovar, Nikol

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:757617>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-23**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**UVJERENJA O KOLEKTIVNOJ VIKTIMIZACIJI KAO PREDIKTORI
STAVOVA PREMA IZBJEGLICAMA**

Diplomski rad

Nikol Leskovar

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Margareta Jelić

Zagreb, 2022.

IZJAVA

Pod punom moralnom odgovornošću izjavljujem da sam ovaj rad izradila samostalno te da u njemu nema kopiranih, prepisanih ili preuzetih dijelova teksta tuđih radova koji nisu propisno označeni kao citati s navedenim izvorom iz kojeg su preneseni.

U Zagrebu, 02.02.2022.

Nikol Leskovar

Sadržaj

UVOD.....	1
<i>Hrvatska kao dio Zapadno-balkanske izbjegličke rute.....</i>	1
<i>Stav javnosti o izbjeglicama i odrednice stavova.....</i>	2
<i>Viktimizacija Hrvata u prošlosti i sadašnja izbjeglička kriza.....</i>	4
<i>Inkluzivna i ekskluzivna svijest žrtve.....</i>	4
<i>Svijest žrtve specifična za događaj.....</i>	6
<i>Istraživanje na hrvatskom uzorku.....</i>	8
CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA.....	9
METODA.....	10
<i>Sudionici.....</i>	10
<i>Mjerni instrumenti.....</i>	10
<i>Postupak.....</i>	13
REZULTATI.....	14
RASPRAVA.....	20
ZAKLJUČAK.....	24
LITERATURA.....	25

Uvjerenja o kolektivnoj viktimizaciji kao prediktori stavova prema izbjeglicama

Beliefs about collective victimization as predictors of attitudes toward refugees

Nikol Leskovar

Sažetak: Uvjerenja o kolektivnoj viktimizaciji vlastite grupe mogu imati učinak na stavove o drugim viktimiziranim grupama. Hrvatska se 90-ih godina prošlog stoljeća suočavala s izbjeglištvom vlastitog stanovništva kao posljedicom Domovinskog rata, a nedavno se našla kao važna točka u tranzitu velikog broja izbjeglica s Bliskog istoka. Naše istraživanje pokušalo je ispitati kakvu ulogu uvjerenja o patnji Hrvata 90-ih imaju u objašnjenju pozitivnih i negativnih stavova prema izbjeglicama s Bliskog istoka. Istraživanje je provedeno putem *online* upitnika, uzorak je bio prigodan i sastojao se od 313 sudionika. Rezultati su pokazali da će inkluzivna svijest žrtve specifična za događaj dobro predviđati stavove prema izbjeglicama, odnosno veću podršku politikama koje pomažu izbjeglicama (pozitivni stavovi) i manju podršku pojačanoj zaštiti granica i prisutnost vojske (negativni stavovi). Pozitivne stavove sklonije su izražavati žene, osobe „lijeve“ političke orijentacije te empatični, dok se regionalna inkluzivna svijest žrtve nije pokazala prediktivnom. Za razliku od toga, regionalna ekskluzivna svijest žrtve značajno predviđa negativne stavove, koje su sklonije izražavati i osobe „desne“ političke orijentacije, snažnije nacionalne identifikacije i manje empatični.

Ključne riječi: stavovi o izbjeglicama, kolektivna viktimizacija, ekskluzivna svijest žrtve, inkluzivna svijest žrtve, svijest žrtve specifična za događaj

Abstract: Beliefs about collective victimization of one's own group can influence attitudes towards other victimized groups. In the 1990s, Croatia was faced with exile of its own population as a result of the Homeland War and has recently found itself as a part of an important transit route to large numbers of refugees from the Middle East. The research was conducted using an online questionnaire and the convenience sample consisted of 313 participants. The results showed that event-specific inclusive victim consciousness predicts attitudes towards refugees; namely a greater support for pro-refugee policies (positive attitudes) and less support for increased border protection and military presence (negative attitudes). Positive attitudes are more likely to be expressed by women, people who endorse left-wing political ideologies and empathetic people, while regional inclusive victim consciousness did not prove to be predictive of positive attitudes. In contrast, regional exclusive victim consciousness significantly predicts negative attitudes, which are also more likely to be expressed by people who endorse right-wing political ideologies, those who strongly identify with their national group and are less empathetic.

Keywords: attitudes toward refugees, collective victimization, inclusive victim consciousness, exclusive victim consciousness, event-specific victim consciousness

UVOD

Europske države nedavno su se suočile s velikim brojem izbjeglica, koji su zbog nesigurnih uvjeta u svojim matičnim državama na Bliskom istoku, odlučili pronaći utočište u nekoj od zapadnih država Europe. Hrvatska se na ovoj ruti našla kao tranzitna zemlja s velikim brojem izbjeglica koje su 2015. i 2016. godine ulazile u zemlju. Reakcija javnosti oko zaštite izbjeglica bile su podijeljene, a upravo su stavovi domicilnog stanovništva od velike važnosti jer određuju način na koji će izbjeglice biti prihvaćene i kako će se integrirati u hrvatsko društvo (Medlobi i Čepo, 2018). Hrvatska se u 90-im godinama prošlog stoljeća nosila i s vlastitom izbjegličkom krizom nastalom kao posljedicom Domovinskog rata, što je uzrokovalo iseljavanje velikog broja ljudi u treće zemlje. Iako postoje sličnosti između trenutne izbjegličke krize i izbjeglištva Hrvata 90-ih, sadašnja izbjeglička kriza ima globalne razmjere te obuhvaća puno više ljudi (Esterajher, 2015). Iako je broj izbjeglica koje ulaze u Republiku Hrvatsku manji nego na početku izbjegličkog vala, taj broj nije malen i postoje naznake da bi se njihov broj mogao povećati. Stoga je važno ispitati može li prošlo kolektivno traumatsko iskustvo domicilnog stanovništva pomoći u objašnjavanju različitih reakcija na izbjeglice.

Hrvatska kao dio Zapadno-balkanske izbjegličke rute

U 2015. godini 21,3 milijuna izbjeglica napustilo je granice svojih država zbog oružanih sukoba na Bliskom istoku u potrazi za zaštitom (Edwards, 2016), a pritom su se primarno koristili Zapadno-balkanskom rutom kroz Makedoniju, Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju kako bi došli do država zapadne Europe, kao što su Njemačka, Austrija i Švedska (Šelo Šabić i Borić, 2016). U svakodnevnom govoru se pojam *migranti* često koristi kao sinonim za izbjeglice, ali *migranti* predstavljaju širi pojam koji opisuje osobe koje sudjeluju u procesima prostorne pokretljivosti, a mogu biti dobrovoljni ili prisilni. Dobrovoljni migranti napuštaju državu u potrazi za boljim ekonomskim i životnim prilikama, a nazivaju se još i ekonomski migranti, dok u prisilne migrante ubrajamo *izbjeglice*, odnosno tražitelje zaštite i utočišta (Heršak, 1998; prema Tadić, 2008). Edwards (2016) navodi kako pojam *izbjeglice* označava osobe koje su zbog straha od

oružanog sukoba ili progona, prisilno napustile matične države te ćemo se njima detaljnije baviti u ovom radu. Priljev izbjeglica u spomenute države bio je neočekivano velik te je bilo potrebno brzo odgovoriti na situaciju otvaranjem izbjegličkih centara, organizacijom humanitarnih udruga i registracijom izbjeglica koje ulaze u državu. Iako im Hrvatska nije bila konačna destinacija, broj izbjeglica se povećao kada je Mađarska u rujnu 2015. godine zatvorila granicu sa Srbijom, što je preusmjerilo rutu preko hrvatskog i slovenskog teritorija (Krište, 2017). Za vrijeme najvećeg priljeva izbjeglica, u samo nekoliko mjeseci nakon početka izbjegličke krize, kroz Republiku Hrvatsku je u tranzitu prošlo 658 068 izbjeglica i migranata (UNHCR, 2016). Tijekom posljednjih godina situacija se stabilizirala i broj izbjeglica koje prolaze kroz Republiku Hrvatsku se znatno smanjio u odnosu na 2015. i 2016. godinu. Također, iznenađujuće mali broj izbjeglica traži azil u Hrvatskoj; 2015. i 2016. godine zaprimljeno je samo 2290 zahtjeva za međunarodnom zaštitom u obliku azila (Eurostat, 2017). Ovaj broj dodatno pada u idućim godinama pa je u razdoblju od 2017. do 2019. godine podneseno u prosjeku 1647 zahtjeva za azil godišnje (MUP, 2021). Uz to, dio izbjeglica s odobrenim statusom azilanata u Hrvatskoj odlazi dalje u zapadnu Europu te je vidljivo da se samo mali broj izbjeglica namjerava trajno zadržati u Republici Hrvatskoj. Pandemija COVID-19 virusa tijekom 2020. godine je usporila kretanje kroz državu zbog privremenog zatvaranja graničnih prijelaza u pokušaju usporavanja pandemije (HPC, 2020), ali je u 2021. godini zabilježen porast broja izbjeglica koje ulaze u Hrvatsku s 3039 zahtjeva za međunarodnom zaštitom, a najveći udio među njima činile su izbjeglice iz Afganistana (MUP, 2021).

Stav javnosti o izbjeglicama i odrednice stavova

Dio javnosti je izbjeglice i prije izbjegličke krize percipirao kao prijetnju vlastitoj kulturi i socijalnom identitetu, uz strah da će njihova prisutnost dovesti do porasta kriminalnih djela, terorističkih napada i gubitka radnih mjesta za domaće stanovnike (Župarić-Iljić i Gregurović, 2013). Javno mnijenje hrvatskih građana ovisilo je o kontekstu, odnosno bio je prisutan blago pozitivan stav o strancima koji se dolaze školovati u Hrvatsku, ali je postojao negativan stav prema osobama koje u Hrvatskoj traže azil ili dolaze kao ekonomski migranti (Maslić Seršić i Vukelić, 2013). Baričević i

Koska (2017) su pronašli da stavovi građana o imigraciji ovise i o brojnosti imigranata, odnosno da dolazi do doživljaja prijatnije kod domicilnog stanovništva kada velik broj izbjeglica ulazi u državu, kao što je to bio slučaj kod izbjegličke krize 2015. i 2016. godine. Uz to, javlja se zabrinutost za sigurnost što se najčešće povezuje s populacijom izbjeglica muslimanske vjeroispovijesti, koje se doživljava i kao kulturnu prijatnju (Baričević i Koska, 2017). Ipak, istraživanje stavova korisnika društvenih mreža pokazalo je prisutnost pozitivnih stavova prema izbjeglicama, kao i spremnost na pružanje pomoći (Medlobi i Čepo, 2018). Što određuje hoće li javnost stvoriti pozitivne ili negativne stavove prema izbjeglicama?

Istraživanje provedeno u deset zemalja Europske unije pokazalo je da su sudionici koji se smještaju na desnu stranu političkog spektra, izražavali veću zabrinutost zbog dolaska izbjeglica te ujedno i negativniji stav (Wike i sur., 2016). U hrvatskom kontekstu, Gregurović i sur. (2016) su ispitali stavove građana istočne Hrvatske prema tražiteljima azila, premda većina izbjeglica koje zatraže azil napuste državu i prije odobrenja statusa azilanta. Sudionici starije životne dobi izražavali su negativnije stavove prema tražiteljima azila, a isto je pronađeno i za sudionike koji se smještaju na desnu stranu političkog spektra. Ipak, rezultati su ukazivali na generalno pozitivnije stavove u usporedbi s prethodnim istraživanjima. Istraživanje na uzorku hrvatskih studenata također je pokazalo da sudionici koji se smještaju desno i krajnje desno na političkom spektru, percipiraju tražitelje azila kao veću socijalnu i kulturnu prijatnju (Župarić-Iljić i Gregurović, 2013). U metaanalizi Andersona i Fergusonove (2017) također je dobiveno da su niže obrazovanje, snažnija nacionalna identifikacija i muški spol povezani s negativnim stavovima prema tražiteljima azila. Uz navedene varijable i empatija se pokazala važnom u predviđanju stavova prema izbjeglicama te je pronađeno da su osobe s visokim stupanjem izražene empatije podržavale tolerantnije i inkluzivnije zakonodavne politike o izbjeglicama u usporedbi s manje empatičnim osobama (Hartley i Pedersen, 2007).

Viktimizacija Hrvata u prošlosti i sadašnja izbjeglička kriza

U Hrvatskoj prošlosti bilježi se više društvenih, političkih i vojnih zbivanja koja su rezultirala većim iseljavanjem iz zemlje i tako stvorila uvjerenja o kolektivnoj viktimizaciji koja se prenose generacijama. Dolazak izbjeglica u Hrvatsku 2015. godine u tijeku suvremene izbjegličke krize mnoge je podsjetio na izbjeglištvo hrvatskog stanovništva uslijed Domovinskog rata s početkom 1991. godine. Ratna zbivanja, koja su se odvijala 90-ih godina na teritoriju Hrvatske, prisilila su mnoge Hrvate na bijeg te se procjenjuje da je od 1991. do 2001., oko 11,5 % tadašnjeg stanovništva, odnosno oko 500 000 ljudi, napustilo državu kao posljedica rata (Nejašmić, 2014). Međutim, u kontekstu tadašnjih zbivanja potrebno je razlikovati pojmove prognanika, odnosno hrvatskih državljana koji su zbog opasnosti za život izbjegli u slobodni dio Hrvatske i izbjeglica, odnosno hrvatskih državljana koji su izbjegli u treće zemlje (Esterajher, 2015). Iako postoje sličnosti između trenutne izbjegličke krize i izbjeglištva koje je uzrokovano ratom na hrvatskom području 90-ih, sadašnja kriza ima puno veće razmjere i dio je globalnih procesa, obuhvaća mnogo više osoba koje su kulturno i vjerski različite od lokalnog stanovništva, a zemlje koje ih prihvaćaju suočavaju se s vlastitim ekonomskim problemima i usporenim rastom (Esterajher, 2015). Ipak, u istraživanju stavova javnosti o izbjeglicama sudionici su isticali važnost humanosti, prisjećajući se izbjeglištva hrvatskog stanovništva. Velik broj sudionika se složio da se trenutna izbjeglička kriza i ona iz 90-ih godina mogu uspoređivati te da je izbjeglicama važno pomagati kao što se pomagalo našim državljanima (Baričević i Koska, 2017).

Inkluzivna i ekskluzivna svijest žrtve

U predviđanju stavova prema izbjeglicama treba uzeti u obzir izaziva li izbjegličko iskustvo vanjske grupe usporedbe s iskustvom kolektivne viktimizacije i izbjeglištva u povijesti vlastite grupe, odnosno doživljavaju li se ta iskustva dviju grupa kao različita ili slična (Szabó i sur., 2020). *Kolektivna viktimizacija* odnosi se na uporabu nasilja od strane jedne grupe prema drugoj grupi ili skupini pojedinaca kako bi se ostvarili neki ekonomski, politički ili društveni ciljevi (WHO, 2002; prema Vollhardt, 2012). Osobe mogu pristupati razmišljanju o viktimizaciji vlastite grupe na različite subjektivne

načine. Jedan od njih je stavljanje naglaska na to da je patnja vlastite grupe jedinstvena i različita od patnje ostalih grupa, što se naziva i *ekskluzivna svijest žrtve* (Vollhardt, 2015). Kada se prepoznaje da je i vanjska grupa bila viktimizirana i da je iskustvo patnje vanjske grupe slično, govorimo o *inkluzivnoj svijesti žrtve* (Vollhardt, 2009).

Vjerovanja o svijesti žrtve mogu se prenositi transgeneracijski kroz priče, knjige i edukaciju, a iskustvo kolektivne viktimizacije u povijesti može služiti kao lekcija grupi kako bi u budućnosti mogla izbjeći ponavljanje tragedija (Bilali i Ross, 2012). Ova vjerovanja mogu imati snažan učinak na osobne emocije i stavove, čak i kad su se događaji zbili prije mnogo desetljeća ili stoljeća, a osobe ih nisu doživjele u vlastitom životu. Kada se kolektivna sjećanja na viktimizaciju koriste za mobilizaciju članova grupe na sudjelovanje u nasilju prema drugoj grupi, to može dovesti do ciklusa nasilja koji traje generacijama (Bilali i Ross, 2012). Također, uvjerenja o svijesti žrtve mogu ovisiti i o snazi identifikacije s grupom koja je doživjela viktimizaciju, a različite osobe mogu grupnoj povijesti pridavati drugačiju važnost (Pennekamp, Doosje, Zebel i Fisher, 2007; prema Vollhardt, 2009). U istraživanju na sudionicima iz Ruande, Burundija i Demokratske republike Kongo, ekskluzivna svijest žrtve predviđala je negativne međugrupne stavove, socijalnu distancu, nepovjerenje prema vanjskoj grupi i netoleranciju na različitosti, dok je inkluzivna svijest žrtve predviđala pozitivne i prosocijalne stavove prema vanjskoj grupi te podršku vođama koji promiču interes svih grupa (Vollhardt i Bilali, 2015).

Do sada se literatura o kolektivnoj viktimizaciji većinom usmjeravala na ekskluzivnu svijest žrtve, dok je inkluzivna svijest žrtve konstrukt koji nedavno dobiva sve veću pozornost te se istražuje i njegova uloga u međugrupnim odnosima. Ekskluzivna svijest žrtve obuhvaća različite načine na koje se kolektivna viktimizacija koristi kao sredstvo za izdvajanje grupe od ostalih, kao što je natjecanje sa sukobljenom grupom oko statusa žrtve ili isticanje jedinstvenosti patnje koju je grupa doživjela u globalnoj povijesti (Vollhardt i Bilali, 2015). Natjecanje u veličini žrtve smanjuje vjerojatnost za međugrupno pomirenje i spremnost za opraštanje nakon sukoba (Noor i sur., 2008), a kod Srba u Bosni i Hercegovini predviđalo je manju spremnost za priznavanje štete koju je druga grupa pretrpjela u sukobu (Čehajić i Brown, 2010).

U istraživanju provedenom na uzorku vukovarskih obitelji pronađeno je da natjecanje u veličini žrtve kod roditelja, ima značajne efekte na sklonost mladih (njihove djece) da diskriminiraju vanjsku grupu, odnosno da postoji transgeneracijski prijenos vjerovanja o svijesti žrtve na mlađe osobe u obitelji rođene nakon rata (Štambuk i sur., 2020). Također, isticanje jedinstvenosti patnje vlastite grupe u sukobu može služiti podupiranju i održavanju morala grupe, ali i opravdati nasilje prema vanjskoj grupi (Schnabel i sur., 2013). Za razliku od toga, gledanje na patnju vanjske grupe kao slične vlastitoj može potaknuti prosocijalna ponašanja, što je moguće objasniti razvojem suosjećanja zbog vlastitog iskustva patnje i poistovjećivanja s iskustvom viktimizacije vanjske grupe, a moguće je i stvaranje percepcije veće sličnosti između njih. U istraživanju na uzorku vukovarskih Hrvata i Srba pokazalo se da konkretna iskustva stresnih i traumatskih događaja ne predviđaju spremnost članova grupe na pomirenje; važnije je kakva su uvjerenja o viktimizaciji vlastite grupe i kakvi su prihvaćeni narativi o sukobu (Jelić i sur., 2021). Prema tome, način na koji su grupa i njezini članovi kognitivno konstruirali i protumačili viktimizaciju vlastite grupe u usporedbi s nekim drugim grupama je ključan u određivanju stavova i ponašajnih tendencija prema vanjskim grupama (Vollhardt, 2009). Zajednički identitet dviju ili više grupa koji može nastati na temelju iskustava zajedničke viktimizacije, ima veću povezanost s ishodima poput pomirenja ili pomaganja potrebitim grupama nego što to ima zajednički grupni identitet koji se ne temelji na kolektivnom iskustvu nasilja (Vollhardt, 2015). Međutim, prepoznavanje sličnosti u patnji neće u svim slučajevima dovesti do motivacije za djelovanje i pomaganje vanjskoj grupi pa treba uzeti u obzir i psihološku relevantnost grupe, postojanje prijašnjeg kontakta među grupama i sl. (Vollhardt, 2015).

Svijest žrtve specifična za događaj

Uvjerenja o svijesti žrtve možemo analizirati i kroz drugu dimenziju osim ekskluzivne/inkluzivne, uzimajući u obzir na kojoj razini uspoređujemo grupe; globalnoj, regionalnoj ili specifično za neki događaj (Szabó i sur., 2020). *Globalna svijest žrtve* odnosi se na percipiranu jedinstvenost ili sličnost patnje unutar grupe općenito, bez navođenja referentne skupine (Vollhardt i Bilali, 2015). U literaturi je često proučavana svijest žrtve *specifična za sukob* te se ona odnosi na percipiranu

jedinstvenost ili sličnost grupne patnje u usporedbi s iskustvom i patnjom protivničke sukobljene grupe (Vollhardt i Bilali, 2015). Inkluzivnu svijest žrtve, koja je specifična za sukob, možemo često vidjeti kod mirovnih organizacija i pokreta koji naglašavaju zajedničku patnju sukobljenih grupa, a sve s ciljem okončanja sukoba i poticanja pomirenja (Vollhardt, 2015). Ipak, ponekad ove usporedbe nisu relevantne, npr. kada promatramo grupu koja nije trenutno sukobljena s drugom grupom (Vollhardt i sur., 2021). Szabó i sur. (2020) u svom su istraživanju proučavali *svijest žrtve specifičnu za događaj*, kao što je usporedba kolektivnog sjećanja na mađarsku izbjegličku krizu 1956. godine ili u našem kontekstu, usporedba izbjeglištva Hrvata 90-ih godina prošlog stoljeća uslijed Domovinskog rata s iskustvom današnjih izbjeglica. Za razliku od toga, *svijest žrtve specifična za sukob* usredotočuje se isključivo na određeni sukob (npr. Sjevernoirski sukob) i na usporedbe sa sukobljenom stranom koja je sudjelovala u sukobu (Vollhardt, 2015).

U nekim situacijama, umjesto globalne i svijesti žrtve specifične za događaj ili sukob, korisnije je promatrati uvjerenja o kolektivnoj viktimizaciji nastala kroz ratove i opresivne režime u čitavoj regiji te tada govorimo o *regionalnoj svijesti žrtve* (Szabó i sur., 2020). U istraživanju na mađarskom i poljskom uzorku, uvjerenja o patnji vlastite grupe kao neusporedive s patnjom drugih grupa u Srednjoistočnoj Europi (regionalna ekskluzivna svijest žrtve) predviđala su hostile stavove prema prošlim neprijateljskim skupinama u regiji i podršku pojačanom nadzoru pripadnika muslimanske vjeroispovijesti. Za razliku od toga, uvjerenja da su patnje naroda Srednjoistočne Europe slične patnji vlastite grupe (regionalna inkluzivna svijest žrtve) predviđala su spremnost na pomirenje s prošlim neprijateljskim grupama te povećanu spremnost za prihvatanje izbjeglica iz Sirije (Vollhardt, 2021). Općenito, važno je razmotriti koja razina usporedbe je najrelevantnija za određenu grupu jer se društveno politički i povijesni kontekst, kao i priroda kolektivne viktimizacije grupe, mogu razlikovati. Naše istraživanje bavi se regionalnom svijesti žrtve jer je ona relevantna u kontekstu Srednjoistočne Europe te promatra i svijest žrtve specifičnu za događaj u kontekstu događanja u Hrvatskoj 90-ih godina prošlog stoljeća.

Istraživanje na hrvatskom uzorku

Vodeći se istraživanjem Szabóa i sur. (2020) provedenom na mađarskom uzorku, ovo istraživanje pokušat će provjeriti dobivene nalaze na hrvatskom uzorku. Szabó i sur. (2020) pokazali su da postoji povezanost između konstrukcija ljudi o povijesnoj viktimizaciji vlastite grupe i stavova prema sadašnjim viktimiziranim grupama, kao što su izbjeglice s Bliskog istoka. Regionalna inkluzivna svijest žrtve predviđala je podršku politikama koje se zalažu za pomaganje izbjeglicama i općenito pozitivnije stavove prema izbjeglicama, dok je regionalna ekskluzivna svijest žrtve predviđala podršku politikama usmjerenim protiv izbjeglica, kao što je pojačana zaštita granica i prisutnost vojske. Također, svijest žrtve specifične za događaj bila je snažniji prediktor stavova o izbjeglicama, nego što je regionalna svijest žrtve koja je općenitija i ne određuje konkretno grupe ili događaje za usporedbu. Općenito, način na koji ljudi doživljavaju viktimizaciju vlastite grupe utječe i na stavove o viktimiziranim grupama s kojima nemaju neposredni kontakt, ali i na solidarnost, društveno djelovanje za pomoć potrebitim grupama i stavove o društvenim i političkim problemima te izbjegličkim politikama (Vollhardt, 2015). Upravo zbog položaja Hrvatske na izbjegličkoj ruti, potrebno je proučiti kakve stavove domaće stanovništvo ima prema izbjeglicama jer izbjeglice danas i dalje, iako u manjem broju, pristižu u zemlju. Kolektivna sjećanja stanovništva o stradanjima i izbjeglištvu u Domovinskom ratu i dalje se pamte i prenose novim generacijama pa je osim generalnih psiholoških prediktora, važno ispitati i jesu li takva sjećanja na viktimizaciju vlastite grupe, koja su specifična za događaj, važna u formiranju stavova prema izbjeglicama. Budući da je smjer djelovanja kolektivnih iskustava na formiranje stavova nejasan, ovo istraživanje pokušat će utvrditi hoće li viđenje izbjegličkih iskustava Hrvata i današnjih izbjeglica kao sličnih ili različitih, imati ulogu na zauzimanje pozitivnih ili negativnih stavova.

CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati ulogu uvjerenja o kolektivnoj viktimizaciji hrvatskih izbjeglica 90-ih u oblikovanju pozitivnih ili negativnih stavova prema izbjeglicama s područja Bliskog istoka.

Problem 1: Ispitati ulogu uvjerenja o regionalnoj ekskluzivnoj i inkluzivnoj svijesti žrtve, svijesti žrtve specifične za događaj, centralnosti viktimizacije, nacionalne identifikacije, empatije i sociodemografskih karakteristika u objašnjenju podrške pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske.

Hipoteza 1: Očekuje se značajan doprinos rezultata na *Skalama regionalne ekskluzivne svijesti žrtve, regionalne inkluzivne svijesti žrtve, svijesti žrtve specifične za događaj, Skali centralnosti viktimizacije grupe i Skali nacionalne identifikacije* te značajan doprinos roda, političke orijentacije, razine obrazovanja i empatije u objašnjavanju individualnih razlika u stavovima prema podršci pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske. Osobe koje hrvatsko iskustvo patnje smatraju jedinstvenim, one koje ne smatraju iskustvo Hrvata 90-ih usporedivim s iskustvima sadašnjih izbjeglica, osobe kojima je viktimizacija centralna za identitet i snažnije se identificiraju kao Hrvati te osobe muškog roda, „desne“ političke orijentacije, manje obrazovani i manje empatični će se više zalagati za pojačanu zaštitu granica i prisutnost vojske na granicama.

Problem 2: Ispitati ulogu uvjerenja o regionalnoj ekskluzivnoj i inkluzivnoj svijesti žrtve, svijesti žrtve specifične za događaj, centralnosti viktimizacije, nacionalne identifikacije, empatije i sociodemografskih karakteristika u objašnjenju podrške politikama koje pomažu izbjeglicama.

Hipoteza 2: Očekuje se značajan doprinos rezultata na *Skalama regionalne ekskluzivne svijesti žrtve, regionalne inkluzivne svijesti žrtve, svijesti žrtve specifične za događaj, Skali centralnosti viktimizacije grupe i Skali nacionalne identifikacije* te značajan doprinos roda, političke orijentacije, razine obrazovanja i empatije u

objašnjavanju individualnih razlika u stavovima prema podršci politikama koje pomažu izbjeglicama. Odnosno, osobe koje hrvatsko iskustvo patnje i patnju drugih grupa smatraju sličnima, one koje smatraju iskustvo Hrvata 90-ih usporedivim s iskustvima sadašnjih izbjeglica, osobe kojima viktimizacija nije centralna za identitet i slabije se identificiraju kao Hrvati te osobe koje su ženskog roda, „lijeve“ političke orijentacije, više obrazovane i više empatične će se više zalagati za politike koje podržavaju i pomažu izbjeglicama.

METODA

Sudionici

Istraživanju je pristupilo 316 sudionika, a 3 sudionika nisu dala svoj pristanak na sudjelovanje pa je konačan uzorak na kojemu su provedene analize sastavljen od 313 sudionika. Uzorak je prigodan, a sačinjavalo ga je 206 (65.8%) žena i 107 (34.2%) muškaraca. Prosječna dob sudionika je 35 godina ($M=34.84$, $SD=11.85$) s rasponom dobi od 19 do 75 godina. Većina sudionika ima završenu višu školu ili fakultet (52.7%), nešto manje srednju školu (29.4%), dio sudionika trenutno studira (17.6%), a jedna osoba ima završenu osnovnu školu (0.3%). Podjela prema političkoj orijentaciji pokazuje da se većina sudionika svrstala u centar te odgovori tendiraju normalnoj raspodjeli.

Mjerni instrumenti

U istraživanju su korišteni instrumenti koji su prevedeni na hrvatski jezik te prilagođeni hrvatskom kontekstu. Budući da većina skala nije ranije korištena na hrvatskom uzorku i kako bi se ostvario što bolji prijevod, stručnjaci psiholozi su preveli skale koristeći metodu dvostrukog prijevoda, nakon čega su prijevodi uspoređeni i dogovoren je konačan oblik koji najbolje prenosi značenje u duhu hrvatskog jezika. Kako bi instrumenti bili što jasniji i razumljiviji osobama koje ih rješavaju, skale su također ispitane na manjem uzorku ljudi i usuglašene s prijevodima skala u Srbiji i Bosni i Hercegovini u sklopu ovog međunarodnog istraživanja.

Skala regionalne svijesti žrtve (Vollhardt i sur., 2021) skraćena je za naše istraživanje te uspoređuje patnje različitih grupa u regiji. Skala se sastoji od dvije subskale; regionalne inkluzivne i regionalne ekskluzivne svijesti žrtve. Skale su prevedene na hrvatski, a odgovori se daju na skali Likertova tipa od 1 do 7, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 7 „u potpunosti se slažem“. *Skala regionalne ekskluzivne svijesti žrtve* sastoji se od četiri čestice (npr. „Ni jedan drugi narod u regiji nije stradao kao hrvatski narod“). Ukupni rezultat formira se kao prosječna vrijednost odgovora na česticama, a veći rezultat upućuje na to da će osoba biti više sklona tumačiti patnje Hrvata kao različite u usporedbi s patnjom drugih grupa u regiji. U ovom istraživanju koeficijent unutarnje konzistencije, Cronbachov alpha, iznosio je $\alpha=.91$, dok je u istraživanju Szabó i sur. (2020) Cronbachov alpha iznosio $\alpha=.89$. *Skala regionalne inkluzivne svijesti žrtve* također sadrži četiri čestice (npr. „Tijekom povijesti, drugi su narodi u regiji stradali u istoj mjeri kao i Hrvati“), a ukupni rezultat dobiven je uprosječivanjem rezultata na česticama. Veći rezultat ukazuje na to da će osoba biti sklonija tumačiti patnje Hrvata kao slične u usporedbi s patnjom drugih grupa u regiji. Koeficijent unutarnje konzistencije na našem uzorku iznosio je $\alpha=.90$, što ukazuje na visoku pouzdanost, dok je na mađarskom uzorku Cronbachov alpha iznosio $\alpha=.83$.

Skala inkluzivne svijesti žrtve specifične za događaj (Szabó i sur., 2020) prilagođena je za hrvatski kontekst te uspoređuje patnje hrvatskih izbjeglica 90-ih s patnjama današnjih izbjeglica jer se originalna skala bavi izbjeglištvom mađarskog naroda 1956. godine nakon revolucije protiv Sovjetskog saveza. Skala sadrži 9 čestica, a sudionici su odgovore davali na skali Likertovog tipa od 7 stupnjeva, pri čemu 1 znači „uopće se ne slažem“, a 7 „u potpunosti se slažem“ (npr. „Stupanj stradanja izbjeglica usporediv je s patnjom hrvatskih izbjeglica 90-ih“). Veći rezultat ukazuje na uvjerenje o većoj sličnosti između današnjih izbjeglica i hrvatskih izbjeglica 90-ih godina. Ukupni rezultat na skali formiran je kao prosječna vrijednost rezultata na česticama, prije čega su četiri čestice skale obrnuto kodirane. Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije na ovom uzorku je iznosila $\alpha=.89$.

Skala osobne centralnosti viktimizacije grupe (Szabó i sur., 2020) skraćena je da sadrži četiri čestice prevedene na hrvatski, a odgovori se daju na skali Likertovog tipa gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 7 „u potpunosti se slažem“ (npr. „Jako mi je važno znati o povijesnim stradanjima Hrvata“). Nakon obrnutog bodovanja jedne čestice skale, ukupan rezultat je formiran kao prosječna vrijednost odgovora na česticama. Veći rezultat ukazuje na to da je viktimizacija Hrvata, odnosno vlastite grupe, od veće važnosti za sudionika i centralna za njegov identitet. U našem istraživanju koeficijent unutarnje konzistencije iznosio je $\alpha=.79$, a koeficijent unutarnje konzistencije dobiven u izvornom istraživanju Szabóa i sur. (2020) iznosio je $\alpha=.83$.

Skala nacionalne identifikacije (Roccas, 2008; prema Szabó i sur., 2020) sastoji se od osam čestica koje su prevedene na hrvatski i prilagođene hrvatskom kontekstu (npr. „To što sam Hrvat je važan dio mene“). Sudionici su odgovore davali na skali Likertovog tipa od 7 stupnjeva, pri čemu 1 znači „uopće se ne slažem“, a 7 „u potpunosti se slažem“. Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije na hrvatskom uzorku iznosila je $\alpha=.91$. Ukupan rezultat formiran je kao prosječna vrijednost odgovora na česticama te je veći rezultat ukazivao na izraženiju identifikaciju s nacionalnom grupom.

Skala empatije (Davis, 1983; prema Szabó i sur., 2020) prevedena je na hrvatski i ukupno se sastoji od devet čestica (npr. „Ponekad pokušavam bolje razumjeti prijatelje tako što zamišljam kako stvari izgledaju iz njihove perspektive“). Sudionici su odgovore davali na skali Likertovog tipa gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 7 „u potpunosti se slažem“. Veći rezultat upućuje na veću razvijenost empatije kod osobe. Nakon obrnutog bodovanja, ukupni rezultat je formiran kao prosječna vrijednost odgovora na svim česticama. U našem istraživanju pouzdanost tipa unutarnje konzistencije iznosi $\alpha=.68$.

Skala podrške pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske (Szabó i sur., 2020) prevedena je na hrvatski jezik i prilagođena hrvatskom kontekstu, a sastoji se od pet tvrdnji Likertovog tipa od sedam stupnjeva odgovora, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 7 „u potpunosti se slažem“ (npr. „Hrvatsku granicu treba štiti oružjem“).

Ukupni rezultat formira se kao prosječna vrijednost odgovora na svim česticama, a veći rezultat upućuje na veću podršku pojačanoj zaštiti granica te prisutnosti vojske. U našem istraživanju koeficijent unutarnje konzistencije, Cronbachov alpha, iznosio je $\alpha=.89$, a u radu Szabó i sur. (2020) na mađarskom uzorku također je iznosio $\alpha=.89$.

Skala podrške politikama koje pomažu izbjeglicama (Szabó i sur., 2020) upotrebljena je kao mjera pozitivnih stavova prema izbjeglicama i sadrži četiri čestice (npr. „Moramo pružiti financijsku potporu izbjeglicama“). Sudionici su odgovore davali na skali Likertova tipa gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 7 „u potpunosti se slažem“. Ukupni rezultat formiran je kao prosječna vrijednost odgovora na svim česticama te veći rezultat ukazuje na veću podršku politikama koje se zalažu za pomoć izbjeglicama. Szabó i sur. (2020) u svom su radu utvrdili da je pouzdanost tipa unutarnje konzistencije iznosila $\alpha=.81$, dok je na hrvatskom uzorku Cronbach alpha pouzdanost iznosila $\alpha=.89$.

Sociodemografska pitanja su postavljena na početku upitnika te se sudionike tražilo da daju informacije o svojoj etničkoj pripadnosti, rodu, dobi, bračnom statusu, završenom stupnju obrazovanja gdje 1 znači „osnovna škola“, 2 je „srednja škola“, 3 je „student“, a 4 znači „viša škola ili fakultet“ te političkoj orijentaciji odabirući odgovor od 1 do 10 pri čemu 1 znači „lijeva politička orijentacija“, a 10 znači „desna politička orijentacija“.

Postupak

Istraživanje je provedeno od 1.10.2020. do 17.02.2021. godine u sklopu međunarodnog projekta koji se provodio u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te Srbiji. Anketni upitnici ispunjavani su *online*, dijeljenjem upitnika na *Facebook* grupama u kojima se nalazio veći broj aktivnih članova. Pokušalo se obuhvatiti grupe koje okupljaju građane većih gradova diljem Hrvatske i u kojima je dobna struktura te stupanj obrazovanja sudionika raznolik (grupe kao što su *Split i oko Splita*, *Volim Zagorje*, *Sisački forum*, *Volim grad koji teče* i sl.). Objave u grupama sadržavale su temu i svrhu istraživanja, predviđeno vrijeme rješavanja te obavijest da su podaci koje sudionici daju anonimni i da mogu u bilo kojem trenutku odustati od rješavanja. U

ovom istraživanju analizirani su samo podaci sudionika iz Hrvatske koji su dali pristanak za sudjelovanje u istraživanju i obradu podataka na grupnoj razini.

REZULTATI

Prije odgovora na probleme i provjere postavljenih hipoteza, provjerili smo normalitet distribucija za prediktore i kriterije koristeći Kolmogorov-Smirnovljevi test te izračunali koeficijent spljoštenosti i asimetričnosti. Rezultati su obrađeni u programu SPSS.

Tablica 1

Prikaz deskriptivno-statističkih pokazatelja rezultata za korištene prediktore (N=313)

<i>Varijable (raspon)</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	γ_1	κ	<i>K-S</i>
Politička orijentacija (1-10)	5.21	2.40	1	10	0.16	-0.52	.107**
Regionalna ekskluzivna svijest žrtve (1-7)	2.94	1.73	1	7	0.73	-0.48	.131**
Regionalna inkluzivna svijest žrtve (1-7)	5.08	1.51	1	7	-0.76	0.02	.131**
Svijest žrtve specifična za događaj (1-7)	4.09	1.51	1	7	-0.19	-0.54	.059**
Osobna centralnost viktimizacije grupe (1-7)	4.32	1.56	1	7	-0.03	-0.85	.069**
Nacionalna identifikacija (1-7)	3.91	1.59	1	7	0.07	-0.98	.076**
Empatija (1-7)	5.42	.88	1.67	7	-0.65	0.59	.081**
Podrška pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske (1-7)	3.70	1.94	1	7	0.18	-1.21	.081**
Podrška politikama koje pomažu izbjeglicama (1-7)	4.42	1.93	1	7	-0.46	-1.05	.129**

Legenda: M - aritmetička sredina, SD - standardna devijacija, Min - minimum, Max - maksimum, γ_1 - koeficijent asimetričnosti, κ - koeficijent spljoštenosti, K-S - Kolmogorov-Smirnovljevi test; *= $p < .05$, **= $p < .01$

Na temelju rezultata provedenog Kolmogorov-Smirnovljevog (K-S) testa (Tablica 1) vidljivo je da distribucije rezultata na svim korištenim upitnicima značajno odstupaju od normalne. Međutim, treba uzeti u obzir da je korišteni test osjetljiv na broj sudionika te kod većeg broja rezultata, kao u slučaju ovog istraživanja, samo jedan ekstremni rezultat može dovesti do statistički značajnog odstupanja od normalne distribucije (Howel, 2010; prema Petz i sur., 2012). Iz koeficijenata spljoštenosti i asimetričnosti (Tablica 1) vidljivo je da se obje vrijednosti za promatrane varijable kreću unutar raspona od -2 do +2 zbog čega se može pretpostaviti da distribucije ne odstupaju znatno od normalne te su zadovoljene pretpostavke za korištenje parametrijskih postupaka (George i Mallery, 2010).

U Tablici 1 je prikazana i deskriptivna statistika ispitivanih varijabli te je vidljivo da je prosječna vrijednost za Skalu regionalne ekskluzivne svijest žrtve niža od teorijske srednje vrijednosti skale ($M=2.94$), a za Skalu regionalne inkluzivne svijesti žrtve prosječna vrijednost je viša od teorijske srednje vrijednosti skale ($M=5.08$). Ovo ukazuje da su sudionici skloniji percipirati hrvatsko iskustvo patnje i patnju drugih grupa u regiji sličnima, a manje su skloni vidjeti ih kao različita. Također, vidljivo je da su sudionici umjereno visoko procjenjivali vlastitu empatiju ($M=5.42$). Za ostale varijable se aritmetičke sredine kreću oko srednje vrijednosti skala što upućuje na zauzimanje neutralnog stava na Skali svijesti žrtve specifične za događaj, kao i umjerenu važnost identifikacije kao Hrvata i umjerenu važnost viktimizacije Hrvata za vlastiti identitet. Sudionici su također zauzimali neutralan stav o zaštiti granica i prisutnosti vojske te o politikama koje pomažu izbjeglicama.

Tablica 2*Korelacijska matrica Pearsonovih koeficijenata korelacije svih prediktora i kriterija (N=313)*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Rod	1	-.049	.033	-.180**	-.003	.050	.132*	-.031	-.046	.230**	-.145*	.319**
2. Dob		1	-.059	.009	.060	-.067	.016	-.047	-.003	-.062	.082	.000
3. Stupanj obrazovanja			1	-.104	-.207**	.017	.136*	-.102	-.127*	.118*	-.195**	.159**
4. Politička orijentacija				1	.343**	-.154**	-.302**	.445**	.487**	-.089	.497**	-.410**
5. Regionalna ekskluzivna svijest žrtve					1	-.295**	-.375**	.606**	.578**	-.085	.490**	-.288**
6. Regionalna inkluzivna svijest žrtve						1	.310**	-.114*	-.126*	.324**	-.303**	.338**
7. Svijest žrtve specifična za događaj							1	-.304**	-.349**	.226**	-.559**	.695**
8. Osobna centralnost viktimizacije grupe								1	.665**	-.031	.454**	-.275**
9. Nacionalna identifikacija									1	-.018	.513**	-.295**
10. Empatija										1	-.274**	.411**
11. Podrška pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske											1	-.657**
12. Podrška politikama koje pomažu izbjeglicama												1

Legenda: 1-rod (1=muškarci, 2=žene), 2-dob, 3-obrazovanje, 4-politička orijentacija, 5-regionalna ekskluzivna svijest žrtve, 6-regionalna inkluzivna svijest žrtve, 7-svijest žrtve specifična za događaj, 8-osobna centralnost viktimizacije grupe, 9-nacionalna identifikacija, 10-empatija, 11-podrška pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske, 12-podrška politikama koje pomažu izbjeglicama; * = $p < .05$, ** = $p < .01$

Kako bi se utvrdile povezanosti između rezultata na korištenim mjerama, provedena je Pearsonova korelacijska analiza te su rezultati prikazani u Tablici 2. Pronađena je statistički značajna povezanost kriterijskih varijabli (podrška pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske te podrška politikama koje pomažu izbjeglicama) sa svim potencijalnim prediktorskim varijablama osim s dobi, za koju nije pronađena niti jedna značajna povezanost s ostalim prediktorskim i kriterijskim varijablama te zato nije korištena u daljnjoj obradi. Povezanosti kriterijske varijable podrške zaštiti granica i prisutnosti vojske s predviđenim prediktorskim varijablama kreću se od slabih do umjerenih, a najsnažnija povezanost pronađena je kod varijabli svijest žrtve specifične za događaj ($r(313) = -.559; p < .01$) i nacionalna identifikacija ($r(313) = .513; p < .01$). Odnosno, osobe koje smatraju iskustvo Hrvata 90-ih usporedivim s iskustvima sadašnjih izbjeglica, bit će manje sklone podržavati zaštitu granica i prisutnost vojske, a osobe s izraženijim nacionalnim identitetom bit će sklonije podržavati takve mjere. Kod kriterijske varijable podrške politikama koje pomažu izbjeglicama najsnažnija (pozitivna) povezanost ostvarena je sa svijesti žrtve specifične za događaj ($r(313) = .695; p < .01$) što pokazuje da će osobe koje izbjegličko iskustvo Hrvata smatraju sličnim iskustvima sadašnjih izbjeglica, biti sklone podržavati politike koje se zalažu za pomoć izbjeglicama. U skladu s očekivanjima, pronađena je umjerena negativna povezanost između dva kriterija ($r(313) = -.657; p < .01$). Regionalna ekskluzivna svijest žrtve je umjereno visoko povezana s centralnošću viktimizacije i nacionalnom identifikacijom, što pokazuje da će osobe koje su sklone tumačiti patnje Hrvata kao različite u usporedbi s patnjom drugih grupa u regiji, biti sklone viktimizaciju Hrvata doživljavati kao centralnu za vlastiti identitet i snažnije se identificirati kao Hrvati. Empatija je pozitivno povezana s prosocijalnim stavovima prema izbjeglicama kroz podršku politikama koje pomažu izbjeglicama te s regionalnom inkluzivnom svijesti žrtve. Politička orijentacija najsnažnije je pozitivno povezana s centralnošću viktimizacije i nacionalnom identifikacijom, što znači da će se osobe „desne“ političke orijentacije snažnije identificirati s Hrvatima i viktimizacija Hrvata će im biti važnija za identitet. Oni će također biti skloniji podržavati zaštitu granica i prisutnost vojske, dok će osobe „lijeve“ političke orijentacije biti sklone podržavati politike koje pomažu izbjeglicama. Također, žene će biti sklone podržavati politike za pomoć izbjeglicama.

od muškaraca, dok će muškarci podržavati hostile stavove u većoj mjeri nego žene, iako su ove povezanosti slabije.

Kako bismo odgovorili na postavljene probleme, provedene su dvije regresijske analize za dva predstavljenaa kriterija te se rezultati ovih analiza nalaze u Tablici 3 i Tablici 4.

Tablica 3

Rezultati multiple regresijske analize za kriterij podrška pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske (N=313)

	β	p
Rod	-.017	.675
Stupanj obrazovanja	-.059	.150
Politička orijentacija	.223**	.001
Regionalna ekskluzivna svijest žrtve	.124*	.027
Regionalna inkluzivna svijest žrtve	-.080	.164
Svijest žrtve specifična za događaj	-.308**	.001
Osobna centralnost viktimizacije grupe	.055	.340
Nacionalna identifikacija	.170**	.004
Empatija	-.138**	.002
R		.726**
R^2		.527**

Legenda: β – standardizirani koeficijent korelacije; p – statistička značajnost; *= $p < .05$, **= $p < .01$

Rezultati regresijske analize s podrškom zaštite granica i prisutnosti vojske kao kriterijskom varijablom (Tablica 3) pokazuju da odabrani prediktori objašnjavaju 52.7 % ukupne varijance kriterija ($R^2 = .527$, $F(9, 303) = 37.500$, $p < .01$). Od pojedinačnih prediktora, statistički značajan samostalni doprinos pokazali su politička orijentacija, regionalna ekskluzivna svijest žrtve, nacionalna identifikacija i empatija, a najveći samostalni doprinos ostvaruje svijest žrtve specifična za događaj ($\beta = -.308$, $p < .01$). Dakle, podršku zaštiti granica i prisutnosti vojske sklonije su davati osobe „desne“ političke orijentacije, oni koji se snažnije identificiraju s Hrvatima i manje empatični. Također, osobe koje su sklonije tumačiti patnje Hrvata kao jedinstvene u usporedbi s patnjom drugih grupa u regiji, izražavat će veću podršku za mjere kao što su zaštita

granica i veća prisutnost vojske, kao i oni koji izbjegličko iskustvo Hrvata smatraju različitim iskustvima sadašnjih izbjeglica. Rod, stupanj obrazovanja, regionalna inkluzivna svijest žrtve, ni osobna centralnost viktimizacije grupe nisu se pokazali značajni u predviđanju stavova o pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske.

Tablica 4

Rezultati multiple regresijske analize za kriterij podrška politikama koje pomažu izbjeglicama (N=313)

	β	p
Rod	.159**	.001
Stupanj obrazovanja	.041	.265
Politička orijentacija	-.186**	.001
Regionalna ekskluzivna svijest žrtve	.048	.340
Regionalna inkluzivna svijest žrtve	.073	.069
Svijest žrtve specifična za događaj	.553**	.001
Osobna centralnost viktimizacije grupe	-.037	.479
Nacionalna identifikacija	.011	.839
Empatija	.207**	.001
R		.788**
R^2		.621**

Legenda: β – standardizirani koeficijent korelacije; p – statistička značajnost; * = $p < .05$, ** = $p < .01$

U Tablici 4 vidljivi su rezultati regresijske analize za kriterij podrška politikama koje pomažu izbjeglicama te je dobiveno da odabrani prediktori objašnjavaju 62.1 % ukupne varijance kriterija ($R^2 = .621$, $F(9, 303) = 55.074$, $p < .01$). Statistički značajan samostalni doprinos pokazali su rod, politička orijentacija, empatija te je najveći samostalni doprinos ponovno ostvarila svijest žrtve specifična za događaj ($\beta = .553$, $p < .01$). Podršku politikama koje pomažu izbjeglicama sklonije su davati žene, osobe „lijeve“ političke orijentacije, empatični i oni koji izbjegličko iskustvo Hrvata smatraju sličnim iskustvima izbjeglica u trenutnoj izbjegličkoj krizi. Zanimljivo, nacionalna identifikacija uopće ne predviđa podršku politikama koje pomažu izbjeglicama, kao niti regionalna ekskluzivna i inkluzivna svijest žrtve, centralnost viktimizacije ni stupanj obrazovanja.

RASPRAVA

Ovo istraživanje pokušalo je ispitati ulogu uvjerenja o kolektivnoj viktimizaciji u oblikovanju pozitivnih stavova kroz podršku politikama koje pomažu izbjeglicama s područja Bliskog istoka ili negativnih stavova kroz podršku pojačanoj zaštiti granica i prisutnosti vojske. U okviru prvog problema, rezultati su pokazali da će se osobe „desne“ političke orijentacije, manje empatični i oni koji se snažnije identificiraju kao Hrvati (izraženija nacionalna identifikacija), više zalagati za zaštitu granica i veću prisutnost vojske na granicama. Također, regionalna ekskluzivna svijest žrtve i svijest žrtve specifična za događaj imali su značajan samostalni doprinos što znači da će veću podršku zaštiti granica i prisutnosti vojske davati osobe koje patnje Hrvata u prošlosti vide kao jedinstvene i drugačije u usporedbi s patnjom drugih grupa u regiji te osobe koje ne vide sličnost između izbjegličkog iskustva Hrvata 90-ih i današnjih izbjeglica s Bliskog istoka. Rod, stupanj obrazovanja, regionalna inkluzivna svijest žrtve i centralnost viktimizacije nisu se pokazali značajnim prediktorima ovog stava. Kao odgovor na drugi problem pronađeno je da će žene, osobe „lijeve“ političke orijentacije i osobe koje su empatičnije, više podržavati politike koje se zalažu za pomaganje izbjeglicama s Bliskog istoka. Svijest žrtve specifična za događaj imala je značajan samostalni doprinos što znači da će osobe koje izbjegličku situaciju Hrvata u 90-ima vide sličnu kao izbjegličku situaciju danas, biti sklonije podržavati politike koje se zalažu za pomoć izbjeglicama i imati prosocijalne stavove. Stupanj obrazovanja, regionalna ekskluzivna svijest žrtve, centralnost viktimizacije i nacionalna identifikacija nisu se pokazali značajnim samostalnim prediktorima. Suprotno od očekivanja, regionalna inkluzivna svijest žrtve također se nije pokazala značajnim prediktorom podrške pomaganju izbjeglica, iako je u prijašnjim istraživanjima predviđala pozitivne i prosocijalne stavove prema vanjskim grupama (Vollhardt i Bilali, 2015). Budući da smo u analizu uključili svijest žrtve specifičnu za događaj, koja ima inkluzivni oblik, postoji mogućnost da je sudionicima bilo jednostavnije usporediti vide li izbjeglištvo Hrvata 90-ih kao slično ili različito iskustvima današnjih izbjeglica, dok je na regionalnoj mjeri bilo teže raditi usporedbe o sličnostima i razlikama iskustava vlastite grupe i patnje grupa u regiji. Szabó i sur. (2020) navode kako uspoređivanje grupa u regiji uključuje višestruke usporedbe različitih naroda i različitih događaja u regiji koji su mogli

doprinositi patnji grupe u različitim vremenskim razdobljima. Uz to, pitanje je kako su sudionici razumjeli pojam „u regiji“ jer u uputi nije naglašeno na koje države se točno misli pa su različiti sudionici mogli raditi usporedbe s drugačijim državama i područjima. U svom istraživanju Szabó i sur. (2020) utvrdili su da inkluzivna svijest žrtve specifična za događaj djeluje kao medijator povezanosti regionalne inkluzivne svijesti žrtve i stavova prema izbjeglicama. Inkluzivna svijest žrtve često je selektivna te je važno odrediti kakva je sličnost viktimizacije između grupa jer sudbina vanjske grupe neće uvijek biti percipirana sličnom iskustvima vlastite grupe (Vollhardt, 2015). Dosadašnja istraživanja su pronašla da su regionalna inkluzivna i ekskluzivna svijest žrtve zasićene različitim faktorima, dok su inkluzivna svijest žrtve specifična za događaj i ekskluzivna svijest žrtve zasićene istim faktorom i ponašaju se kao dva suprotna kraja istog konstrukta (Vollhardt i sur., 2016; Szabó i sur., 2020). Također, regionalna uvjerenja o svijesti žrtve za sada su vrlo malo istražena u usporedbi s brojnim istraživanjima koja proučavaju svijest žrtve specifičnu za određeni sukob te je potrebno detaljnije istražiti odnos regionalne svijesti žrtve i ostalih oblika uvjerenja o svijesti žrtve (Vollhardt i sur., 2021).

Empatija se pokazala značajnim prediktorom za oba kriterija, kao i politička orijentacija. Prema Noor i sur. (2008; prema Vollhardt i Bilali, 2015), za priznavanje patnje drugih grupa potrebno je imati razvijenu empatiju, a empatična briga snažno je povezana s altruizmom, čak i prema osobama izvan vlastite grupe (Batson i sur., 2002; prema Bruneau i sur., 2018). U budućim istraživanjima bilo bi korisno promotriti kako se ponašaju različite mjere empatije, kao što je međugrupna empatija jer je u našem istraživanju korištena samo interpersonalna mjera empatije (Vollhardt i sur., 2021). Neke intervencije u sukobima koji traju dugo vremena koristile su uvjerenja o svijesti žrtve u pokušaju povećanja empatije prema sukobljenoj grupi. Ove intervencije primjenjivale su izlaganje pričama članova sukobljene grupe i izravni međusobni dijalog i susret grupa kako bi potaknule uzajamno priznanje patnje sukobljenih grupa. Ovime se preoblikuju uvjerenja o kolektivnoj viktimizaciji iz ekskluzivne u inkluzivnu svijest žrtve te je vidljiva važnost i uloga empatije u procesu pomirenja i poboljšanja međugrupnih odnosa (Litvak-Hirsch i sur., 2003; Salomon, 2004; prema Vollhardt, 2012). Iako su rezultati o doprinosu političke orijentacije očekivani, ova varijabla do

sada nije puno istraživana u kontekstu kolektivne svijesti žrtve. Canetti i sur. (2016) su pronašli da su osobe „desne“ političke orijentacije doživljavale tražitelje azila kao veću prijatnu nego osobe koje su se identificirale s političkom ljevicom, što vodi do veće podrške politikama koje žele isključiti izbjeglice iz društva. Ipak, treba uzeti u obzir da i potreba za potvrdom određenih političkih stavova i društvenih programa koje osoba podržava, može potaknuti prihvaćanje vjerovanja o povijesti i viktimizaciji vanjske grupe (Rimé i sur., 2015). Upravo je nemogućnost određivanja uzročno-posljedičnih veza jedna od mana korelacijskog istraživanja.

Suprotno očekivanjima, centralnost viktimizacije nije se pokazala statistički značajnim prediktorom pozitivnih niti negativnih stavova. Centralnost koju viktimizacija svoje grupe zauzima u vlastitom identitetu, razlikuje se od osobe do osobe, baš kao i svaki drugi aspekt unutargrupne identifikacije. Neki članovi grupe neće smatrati da su iskustva vlastite grupe o kolektivnoj viktimizaciji važna za njihov identitet. Oni će možda izražavati veću želju da nastave dalje bez zadržavanja u prošlosti i usredotočit će se na budućnost ili druge važne aspekte kulture i povijesti vlastite grupe, koji nisu povezani s viktimizacijom (Vollhardt i Nair, 2018). Također, moguće je da se centralnost viktimizacije grupe mijenja kroz vrijeme te će biti važnija u nekom periodu, npr. u budućim generacijama ili ako se grupa ponovno nađe kao meta u sukobu (Vollhardt i Nair, 2018). U našem istraživanju većinom su sudjelovali mlađi sudionici koji nisu neposredno doživjeli iskustvo viktimizacije te je moguće da kod njih viktimizacija Hrvata u prošlosti ne zauzima centralnu ulogu u identitetu kao kod starijih generacija. Općenito, istraživanja o kolektivnoj viktimizaciji većinom se temelje na ispitivanju stavova, emocija i ponašanja kod sudionika koji nisu izravno doživjeli kolektivno nasilje i koji zbog toga mogu usvojiti drugačije stavove. Elcherot (2006; prema Vollhardt, 2012) je pronašao da su na individualnoj razini, osobe koje su iskusile direktnu viktimizaciju u sukobu, manje podržavale humanitarne norme od osoba koje nisu direktno pogođene. Na kolektivnoj razini su pronađeni drugačiji rezultati; zajednice s većim brojem žrtava u ratu su više podržavale humanitarne norme. Također, moguće je da bi rezultati bili drugačiji da je istraživanje provedeno u određenim područjima u Republici Hrvatskoj u kojima bi centralnost viktimizacije grupe mogla biti veća nego u ostatku države, kao što su Vukovar i Baranja. U budućnosti bi bilo zanimljivo istražiti

kakvu ulogu centralnost viktimizacije zauzima u predviđanju stavova prema izbjeglicama kod generacije koja ju je neposredno doživjela te usporediti uvjerenja o svijesti žrtve na generacijama koje jesu ili nisu imale direktno iskustvo viktimizacije.

Osim spomenute nemogućnosti zaključivanja o uzročno-posljedičnim vezama između ispitivanih varijabli, naše istraživanje ima još neke metodološke nedostatke. Kada promatramo psihometrijske karakteristike skala, Skala empatije pokazuje nešto nižu pouzdanost tipa unutarnje konzistencije ($\alpha=.68$) za razliku od ostalih korištenih skala koje pokazuju visoku pouzdanost. Moguć uzrok tome bi mogao biti i pristup empatiji kao jednodimenzionalnom konstrukt. Naime, neka novija istraživanja sugeriraju kako bi opravdanije bilo usmjeriti se na dvije odvojene komponente empatije; empatičnu brigu i zauzimanje perspektive (Davis, 1983; prema Bruneau i sur., 2018), što bi omogućilo bolji uvid u mehanizme kojima empatija mijenja stav prema pripadnicima druge grupe. Također, korištenje online upitnika za prikupljanje podataka ima nedostatke jer pristup ovakvoj anketi imaju samo osobe koje su pismene te imaju pristup računalu i društvenoj mreži *Facebook*. Tako prikupljamo podatke samo od osoba koje pokazuju zanimanje za predmet, ali ne postoji način da se saznaju motivi za sudjelovanje. Na primjer, moguće je da smo time obuhvatili samo sudionike koji su zainteresirani za izbjegličku problematiku i žele biti saslušani te su izostavljeni oni koji ne osjećaju potrebu za reagiranjem. Uz to, kod samostalnog rješavanja online ankete bez nadzora ispitivača, ne postoji mogućnost postavljanja pitanja i razjašnjavanja nedoumica oko tvrdnji u upitnicima koje mogu biti zbunjujuće ili dvosmislene sudionicima. Iako smo pokušali obuhvatiti što heterogeniji uzorak kako bismo omogućili bolju generalizaciju rezultata, dvije trećine uzorka čine žene, prosječna dob sudionika je 35 godina, a polovina ih ima završenu višu školu ili fakultet. U budućim istraživanjima trebalo bi obuhvatiti reprezentativan uzorak s obzirom na dob, rod i razinu završenog obrazovanja te bi trebalo koristiti i kvalitativne, a ne samo kvantitativne usporedbe uvjerenja o svijesti žrtve. Također, važno je korištenje različitih oblika uvjerenja o kolektivnoj viktimizaciji te je potrebno uzeti u obzir jedinstveni kontekst društva u kojem se istraživanje provodi i koristiti primjerene oblike uvjerenja o svijesti žrtve s obzirom na taj kontekst.

Praktične implikacije ovih nalaza su višestruke. Nalazi o učincima inkluzivne svijesti žrtve mogu se proširiti izvan konteksta direktno sukobljenih grupa i koristiti za poticanje prosocijalnih stavova prema skupinama koje su u neprilici u raznim dijelovima svijeta, što se može proširiti i na solidarnost prema izbjeglicama (Vollhardt i sur., 2016). Trenutni društveni diskurs o izbjeglicama često je negativan, fokusirajući se na percipirane probleme koje stvaraju i strategije kako smanjiti broj izbjeglica koje ulaze u zemlju. Negativno prikazivanje izbjeglica u društvu i medijima potiče osjećaj prijetnje unutar grupe i time jača unutargrupni identitet, potiče favoriziranje vlastite grupe uz predrasude i diskriminaciju prema vanjskoj grupi (Tajfel, 1982). Ovo također može dovesti do ekonomskog i političkog natjecanja između grupa koje žive u istom društvu, čime se smanjuje percepcija sličnosti grupa i mogućnost stvaranja pozitivnih stavova (Gay, 2006; prema Vollhardt, 2015). Pri pokušaju uključivanja ljudi u pomoć izbjeglicama, važno je prikazati sličnosti između patnji Hrvata u izbjeglištvu 90-ih godina s patnjama sadašnjih izbjeglica i smanjiti naglašavanje razlika među grupama u medijima. Inkluzivnu svijest žrtve moguće je promicati kroz medije, prikazivanjem dokumentaraca i ispovijesti preživjelih, edukacijom u školi ili organiziranjem panel rasprava i okruglih stolova na koje se pozivaju domicilni stanovnici i izbjeglice koje su preživjele viktimizaciju u različitim kontekstima i sukobima. Uviđanjem sličnosti u pričama preživjelih može se razviti shvaćanje inkluzivne svijesti žrtve kod sudionika, ali i onih koji samo slušaju ispovijesti (Facing History, 2012; prema Vollhardt, 2015). Za kraj, potrebno je uzeti u obzir da manjinske grupe mogu biti važni saveznici i mogu pomoći u izgradnji tolerantnog i raznolikog društva (Vollhardt i sur., 2016) te zato ne treba umanjivati obostranu važnost i pomoć koju možemo pružiti jedni drugima.

ZAKLJUČAK

U provedenom istraživanju željeli smo ispitati ulogu uvjerenja o patnji hrvatskih izbjeglica 90-ih u oblikovanju pozitivnih ili negativnih stavova prema izbjeglicama s područja Bliskog istoka. Rezultati su pokazali da će se za pojačanu zaštitu granica i prisutnost vojske na granicama više zalagati osobe koje hrvatsko iskustvo patnje smatraju jedinstvenim, one koje ne smatraju iskustvo Hrvata 90-ih usporedivim s iskustvima sadašnjih izbjeglica i snažnije se identificiraju kao Hrvati te osobe koje su

„desne“ političke orijentacije i manje empatični. Suprotno od toga, podršku politikama koje pomažu izbjeglicama skloniji su davati oni koji izbjegličko iskustvo Hrvata smatraju sličnim iskustvima izbjeglica u trenutnoj izbjegličkoj krizi, osobe „lijeve“ političke orijentacije, žene i više empatični, dok se regionalna inkluzivna svijest žrtve nije pokazala značajno u predviđanju pozitivnog stava.

LITERATURA

- Anderson, J., i Ferguson, R. (2017). Demographic and ideological correlates of negative attitudes towards asylum seekers: A meta-analytic review. *Australian Journal of Psychology*, 70 (1): 18-29. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12162>
- Baričević, V., i Koska, V. (2017). Stavovi i percepcije domaće javnosti o nacionalnim manjinama, izbjeglicama i migrantima. *Zagreb: Centar za istraživanje etičnosti, državljanstva i migracija (CEDIM) i Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu.*
- Bilali, R., i Ross, M. A. (2012). Remembering intergroup conflict. In L. R. Tropp (Ed.). *The Oxford handbook of intergroup conflict* (pp. 123–135). New York, NY: Oxford University Press.
- Bruneau, E., Kteily, N., & Laustsen, L. (2018). The unique effects of blatant dehumanization on attitudes and behavior towards Muslim refugees during the European “refugee crisis” across four countries. *European Journal of Social Psychology*, 48(5), 645–662. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2357>
- Canetti, D., Snider, K. L., Pedersen, A., i Hall, B. J. (2016). Threatened or threatening? How ideology shapes asylum seekers’ immigration policy attitudes in Israel and Australia. *Journal of Refugee Studies*, 1–24. <https://doi.org/10.1093/jrs/few012>
- Čehajić, S., & Brown, R. (2010). Silencing the past: Effects of intergroup contact on acknowledgment of in-group responsibility. *Social Psychological and Personality Science*, 1, 190–196. doi:10.1177/1948550609359088
- Edwards, A. (2016, 11. srpnja). *UNHCR viewpoint: ‘Refugee’ or ‘migrant’ – Which is right?* UNHCR. <https://www.unhcr.org/news/latest/2016/7/55df0e556/unhcr-viewpoint-refugee-migrant-right.html>
- Esterajher, J. (2015). Iskustva zbrinjavanja prognanika i izbjeglica i suvremena izbjegličko-migrantska kriza u Hrvatskoj. *Političke analize*, 6 (23), 15-22.
- Eurostat. (16. ožujka, 2017). *1.2 million first time asylum seekers registered in 2016.* <https://emnbelgium.be/news/eurostat-newsrelease-asylum-eu-member-states-2016>

- George, D., i Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference* (10th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Gregurović, M., Kuti, S., i Župarić-Iljić, D. (2016). Attitudes towards Immigrant Workers and Asylum Seekers in Eastern Croatia: Dimensions, Determinants and Differences. *Migracijske i etničke teme*, 32 (1), 91-122. <https://doi.org/10.11567/met.32.1.4>
- Hartley, L. K., i Pedersen, A. (2007). Asylum seekers: How attributions and emotion affect Australians' views on mandatory detention of "the other". *Australian Journal of Psychology*, 59, 119-131.
- HPC. (2020). *Utjecaj širenja bolesti COVID-19 na migracijsku politiku*. <http://www.hpc.hr/2020/06/29/projekt-studentwatch-sto-eu-poduzima-kao-odgovor-na-pandemiju-u-kontekstu-gospodarstva-i-budzeta-migracijske-politike-obrazovnih-institucija-i-javnog-zdravstva/>
- Jelić, M., Čorkalo Biruški, D., & Ajduković, D. (2021). Competing Collective Narratives in Intergroup Rapprochement: A Transgenerational Perspective. *Journal of Social and Political Psychology*, 9(2), 370-400. <https://doi.org/10.5964/jspp.6939>
- Kriste, M. (2017). *Nacionalna sigurnost i izbjeglička kriza: Politika i postupanje Republike Hrvatske prema izbjeglicama s Bliskom Istoka*. [Neobjavljeni diplomski rad]. Odjel za komunikologiju Sveučilišta u Dubrovniku.
- Maslić-Seršić, D. i Vukelić, A. (2013). *Istraživački izvještaj: Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Medlobi, M., i Čepo, D. (2018). Stavovi korisnika društvenih mreža o izbjeglicama i tražiteljima azila: post festum tzv. izbjegličke krize. *Političke perspektive*, 8 (1-2), 41-69. <https://doi.org/10.20901/pp.8.1-2.02>
- MUP. (2021). *Statistički pokazatelji tražitelja međunarodne zaštite do 30.9.2021*. <https://mup.gov.hr/pristup-informacijama-16/statistika-228/statistika-trazitelji-medjunarodne-zastite/283234>
- Nejašmić, I. (2014). Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa. *Migracijske i etničke teme*, 3, 405-435. <https://doi.org/10.11567/met.30.3.6>
- Noor, Masi, Brown, Rupert i Prentice, Carry (2008). Prospects of intergroup reconciliation: social-psychological predictors of intergroup forgiveness and reparation in Northern Ireland and Chile, u: Arie Nadler, Thomas E. Malloy i Jeffrey Fisher (ur.). *The social psychology of intergroup reconciliation*. Oxford: Oxford University Press, str. 97–114.

- Petz, B., Kolesarić, V. i Ivanec, D. (2012). *Petzova statistika - Osnove statističke metode za nematematičare*. Naklada Slap.
- Rimé, B., Bouchat, P., Klein, O., i Licata, L. (2015). When collective memories of victimhood fade: Generational evolution of intergroup attitudes and political aspirations in Belgium. *European Journal of Social Psychology*, 45(4), 515–532. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2104>.
- Shnabel, N., Halabi, S. i Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 5, 867–877. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2013.04.007>
- Szabó, Z. P., Vollhardt, J. R., i Mészáros, N. Z. (2020). Through the lens of history: The effects of beliefs about historical victimization on responses to refugees. *International Journal of Intercultural Relations*, 74, 94–114. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2019.10.009>
- Šelo Šabić, S., i Borić, S. (2016). *At the Gate of Europe. A Report on Refugees on the Western Balkan Route*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
- Štambuk, M., Taylor, L. K., Löw, A., Čorkalo Biruški, D., Merrilees, C. E., Ajduković, D., & Cummings, E. M. (2020). Parental competitive victimhood and interethnic discrimination among their children: The mediating role of ethnic socialization and symbolic threat to the in-group. *The British journal of social psychology*, 59(1), 87–110. <https://doi.org/10.1111/bjso.12321>
- Tadić, A. (2018). *Međugrupna prijateljstva i stavovi građana Republike Hrvatske prema imigrantima*. [Neobjavljeni diplomski rad]. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1–39. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.33.020182.000245>
- UNHCR. (2016). *Call for expression of interest: Protection of asylum seekers and beneficiaries of international protection in Croatia*. <https://goo.gl/l7cMuA>
- Vollhardt, J. R. (2009). The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15, 135–159. <https://doi.org/10.1080/10781910802544373>
- Vollhardt, J. R. (2012). Collective victimization. In L. R. Tropp (Ed.), *The Oxford handbook of intergroup conflict* (pp. 136–157). New York: Oxford University Press.
- Vollhardt, J. R. (2015). Inclusive victim consciousness in advocacy, social movements, and intergroup relations: Promises and pitfalls. *Social Issues and Policy Review*, 9(1), 89–120. <https://doi.org/10.1111/sipr.12011>

- Vollhardt, J. R., Cohrs, J. C., Szabó, Z. P., Winiewski, M., Twali, M. S., Hadjiandreou, E., i McNeill, A. (2021). The role of comparative victim beliefs in predicting support for hostile versus prosocial intergroup outcomes. *European Journal of Social Psychology*. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2756>
- Vollhardt, J. R., i Bilali, R. (2015). The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, 36(5), 489-506. <https://doi.org/10.1111/pops.12174>
- Vollhardt, J. R., Nair, R., i Tropp, L. R. (2016). Inclusive victim beliefs predicts minority group members' support for refugees and immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(6), 354–368. <https://doi.org/10.1111/jasp.12368>
- Vollhardt, J., i Nair, R. (2018). The two-sided nature of individual and intragroup experiences in the aftermath of collective victimization: Findings from four diaspora groups. *European Journal of Social Psychology*, 48(4), 412-432. doi: 10.1002/ejsp.2341
- Wike, R., Stokes, B. i Simmons, K. (2016, 11. srpnja). *Europeans fear wave of refugees will mean more terrorism, fewer jobs*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/global/2016/07/11/europeans-fear-wave-of-refugees-will-mean-more-terrorism-fewer-jobs/>
- Župarić-Iljić, D. i Gregurović, M. (2013). Stavovi studenata prema tražiteljima azila u Republici Hrvatskoj. *Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja*, 22 (1): 41- 62. <https://doi.org/10.5559/di.22.1.03>